

Zygmunt Baumann – Leonidas Donskis. *Tekuté zlo; život bez alternativ*. Praha: Pulchra 2018, překlad Viktorie Hanišová, 253 stran.

Ivana Holzbachová

Asi nikomu není třeba představovat polského sociologa a politologa Zygmunta Baumanna (1924–2017), naopak málokomu něco říká jméno Litevce Leonidase Donskise (1962–2016). Přiznám se, že i mně. Když jsem se obrátila na *Wikipedii*, našla jsem několik příspěvků, ale všechny v litevštině. Musela jsem se spolehnout na informace vydavatelů knihy, o níž chci psát, kteří uvádějí, že Donskis byl litevským filozofem, sociálním analytikem a profesorem politologie na univerzitě v Kaunasu a v letech 2009–2014 poslancem Evropského parlamentu.

Oba muži však – kromě citované knihy – spojuje více věcí: Oba měli zkušenost s komunistickým režimem. Baumann bojoval v polských jednotkách v Sovětském svazu za druhé světové války proti Němcům, vystudoval a byl profesorem na univerzitě ve Varšavě. K emigraci ho přiměla až antisemitská kampaň v roce 1968.

A to je další skutečnost, která oba vědce spojuje: jejich židovský původ a jejich zkušenosti s antisemitismem.

To všechno se promítá v knize, která byla vydána v roce smrti mladšího z nich a která navazuje na Baumannem vynalezený pojem „tekutá modernita“. Diskutuje se o tom, čemu oba autoři říkají „tekuté zlo“. Kniha je dialogem dvou víceméně stejně zkušených sociologů a politologů, v němž Donskis je spíše iniciátorem, který formuluje problém, jemuž se pak oba věnují.

Kniha má v podstatě dva úvody – „O této knize“ a „Úvod: tekuté zlo a TINA“ – a čtyři kapitoly: „1. Z osoby neosobou?“ „2. Od kafeárny k orwellovštině?“ „3. Kam se poděly velké sny modernity?“ a „4. Stíny zapomenutých předků?“

V obou úvodech autoři vysvětlují motivy, které je k napsání knihy vedly, a také svou terminologii. Vycházejí z pojmu, který už dříve zavedl Baumann, a to je „tekutá modernita“. Stejně jako je „tekutá modernita“ novou formou modernity, „tekuté zlo“ je nová forma zla. Je roztržštěné, rozmělněné, rozštěpené, rozprašené atd. Liší se od koncentrovaného, pevného, někdy i centrálně řízeného (totalitní režimy) zla, a proto je velmi dobře maskováno. Jeho ústřední strategií je svádění. K tomuto pojmu jen poznamenám, že ačkoli se u Baumanna a Donskise objevuje jen jako jeden z nepříliš důležitých pojmů, u Lipovetského, který se analýze současné modernity věnuje v mnoha svých knihách, je svádění jedním z velmi významných pojmů charakterizujících naši společnost a chování lidí v ní. Na druhé straně, Lipovetského pojem svádění není spojen s tím, co Baumann a Donskis označují zkratkou TINA, která teprve vystihuje hrůznost situace (kterou Lipovetsky zase za až tak strašnou nepovažuje), a to, že v ní neexistuje žádná alternativa (There Is No Alternative). „Tekuté zlo“ naslibuje lidstvu, že budou zavedeny a udržovány hodnoty, jako je

svoboda, rovnost [...], následně však toto zlo zmizí ze scény a ponechá jedince ne-sčítaným hráčem na identitu mylně považovanou za svobodu.“ (L. D., s. 20.) Symbolem tekutého zla může být svědce Don Juan. Místo tradičních válek se objevuje terorismus, novým nástrojem kontroly jsou sociální sítě.

Po pádu Berlínské zdi panoval v Evropě i v celém západním světě optimismus, který však byl vystřídán neoliberalismem se všemi neduhy, které přináší právě tekuté zlo. Politická moc uhybá před mocí ekonomickou, která ničí všechny jistoty, jimiž lidé dosud disponovali, dokonce i jistoty teritoriální.

V první kapitole zkoumají Baumann a Donskis proces, v němž se člověk stává z osoby neosobou. Zde velice silně působí ztráta paměti, s níž se pojí i ztráta morálky. Donskis srovnává W. Brandta, který se omluvil za vinu Německa při rozpoutání a průběhu II. světové války, a Putina, kterého to ve vztahu Sovětského svazu k jeho vazalským státům ani nenapadne. Právě ztrátou paměti se z člověka stává neosoba. Baumann ale dodává, že člověk ztrácí své kritické schopnosti nejenom ztrátou paměti, ale také ztrátou schopnosti zapomenout. (Viz hrůzy války v bývalé Jugoslávii.) K pojmu tekutého zla přidává Baumann novou charakteristiku, a tou je brainwashing. Nemusí to být ten, o němž se mluví např. v Orwellovi. K brainwashingu lze použít také reklamu, propagandu, či přehlcení informacemi. Do vymytého mozku se také nemusí nalévat nový obsah, ale lze ho nechat pustý. I za těchto podmínek může vznikat terorismus podnícený i tím, že masové sdělovací prostředky jsou plné násilí. Nicméně

– a zde se Baumann odvolává na papeže Františka – hlavním spouštěčem terorismu je nerovnost a chudoba, jimž by bylo třeba zabránit. To však nelze z pozic volného trhu, dodává Baumann. Tekuté zlo není operabilním nádorem, „je zabudováno do naší běžné existence ve světě, který obýváme a sdílíme. Pokud je vůbec myslitelné, že zlo jednou eliminujeme, nebude si to žádat o nic méně než důkladné přehodnocení a radikální zrevidování našeho způsobu života“ (Z. B., s. 83).

Baumann stejně jako Donskis konstatuje, že vzrůstá *adiaforizace* (*adiaforon* = něco, co je lhostejné). Druzí lidé už nejsou ani našimi přáteli ani nepřáteli, nevztahujeme na ně morální pojmy: jsou nám lhostejní.

Donskis často srovnává země střední a východní Evropy s pobaltskými státy a zejména s Litvou. Poukazuje na to, že tím, že Litva (na rozdíl od Lotyšska) odmítla půjčku od MMF, došlo v ní k rychlému rozpadu veřejné sféry a zvýšení závislosti na Rusku. Ačkoli je chválena za úsporná opatření, je v ní potlačována intelektuální svoboda a zvětšuje se rozdíl mezi chudými a bohatými. Očekávalo se, že se pobaltské a východoevropské (příp. středoevropské) země přiblíží svým politickým cítěním a systémem hodnotám zemí Západu. Zapomnělo se však, že na to měly 20 let, zatímco Západ se na svou úroveň dostával desetkrát déle.

Podobná situace je podle Baumanna i v Polsku a vůbec ve všech zemích na východ od Berlínské zdi.

Druhá kapitola se v mnohém odvolává na F. Kafku a ještě více na G. Orwella. Baumann konstatuje, že jak demokracie, tak totalitarismus svými občany manipu-

lují. Jen formy se liší: V demokracii jsou měkké, v totalitě tvrdé. Huxleyovská forma manipulace v demokracii dosahuje toho, aby si lidé *práli* to, co *musí* dělat. Zatímco si tyranie vytváří nepřátele, demokracii se povedlo „rozvinout svobodu jako jeden z nejučinnějších a vesměs výhodnějších zdrojů – vpravdě čin, který se tyranům a diktátorům zdá být nemožný a neuvěřitelný“ (Z. B., s. 111). Současnou mentalitu lidí v Evropě připodobňuje k mentalitě lidí před I. světovou válkou. Charakteristické je volání po tvrdé ruce a očištné síle války. (Viz *Hvězdné války*.) Upozorňuje, že jen málo lidí pochybuje o tom, že jsme lepší než naši protivníci.

Zatímco Donskis se zabývá poměry v Rusku, přičemž bohatě využívá svých znalostí ruské literatury (např. Bulgakov a Zamjatin), srovnává Baumann situaci po pádu berlínské zdi se situací nynější: Nesplnily se naděje, které byly do pádu „komunismu“ vkládány, země bývalého sovětského bloku se nepřiblížily zemím Západu především v chápání a prožívání svobody: Na západ od Berlínské zdi je pro lidi tak samozřejmá, že si ji ani neuvědomují, na východ si ji lidé dosud nedokázali osvojit. Výsledkem je, že na Západě i na Východě je svoboda ohrožena, ale pokaždé jinak.

Ve třetí kapitole se autoři ptají, kam se poděly velké sliby modernity a v aluzi na Huxleyho jí dávají podtitul „Strach z neznáma v překrásném novém světě“. Jako obvykle ji zahajuje Donskis, tentokrát s odvoláním na Machiavelliho. Současný svět se podle něho stává machiavellistickým v tom smyslu, že platí pouze pragmatické „hodnoty“. Ukazuje to na případu pojmu „lidská práva“. Zatímco disidenti

se tohoto pojmu dovolávali, dnes právě političtí činitelé ve východní Evropě zdůrazňují, že jde o západní vynález, který nyní Západ používá k tomu, aby nám vnutil hodnoty sekularismu a respektu k menšinám. Spolu s populismem k nám pronikl strach, který využívají elity, aby v nás probudily nenávisť ke všemu, co je jiné. Donskis se ptá, zda je to pouze zvláštnost evropského „východu“ nebo celého světa. Platí-li druhá možnost, je to velmi nebezpečné.

Baumann se na Machiavelliho neodvolává a různé chápání těchto věcí spojuje spíš s pluralitou světa. Upozorňuje na selektivnost kolektivní paměti i na to, že historii píšou vždycky vítězové. V současné společnosti je však situace o to horší, že upadá kritické myšlení a že se objevuje tendence šířená mocnými, totiž myslet si, že žijeme ve věčné přítomnosti. (Trochu mi to připomíná konspirativní teorie. Nebo má Baumann pravdu?) Podle Baumanna (a v tom asi pravdu má) Evropa, jak si ji představovali disidenti, možná vůbec neexistovala. Problém pravdy a historické pravdy zajímá i Donskise, a to v souvislosti s tím, že ve všech krvavých událostech, které naši část Evropy po 1989 zachvátily, se objevily reminiscence na staré události a křivdy (někdy možná s uvozovkami).

Připomínky událostí v bývalé Jugoslávii nebo na Ukrajině (Majdan) vedou oba diskutéry k otázce národů a nacionalismů. Konstatují, že národů spíše přibývá než naopak, což chápou spíše jako negativní skutečnost. Mezinárodní monopoly by se klidně obešly bez národů a států, aby se jim lépe ovládal svět. Ale pokud tady státy jsou, vyhovují jim spíš ty malé, jejichž elity se dají lépe uplatit.

V této souvislosti litují oba rozpadu Rakouska-Uherska, které prý jediné dokázalo spojit národy v jediný dobře fungující stát. Donskis dokonce rozpad Jugoslávie prohlašuje za pozdní důsledek rozpadu Rakouska-Uherska. Oba diskutující také upozorňují na vzednutí vlny nacionalismu v Evropě, tj. na skutečnost, která ohrožuje samotnou Evropskou unii.

V naší současnosti nacházejí Baumann a Donskis i další neblahý jev: Mizí člověk jako autonomní jednatel vybavený množstvím svým způsobem jedinečných kvalit a je nahrazován lidmi jako statistickými jednotkami. To je obrovská degradace. Naše epocha je podle Donskise epochou bez lidí. Pro pocit sociálního a lidského naplnění se navzájem nepotřebujeme; potřebujeme pracovní síly (levné cizince), solidaritu (ty, kteří neprotestují). Politikům většinou vyhovuje anonymní dav, aby je legitimizoval. Ale jakmile z něj vystoupí kritici, rádi by se anonymního davu zbavili. Baumann to ilustruje na příkladu chudáků. Ve středověku byli pro bohatší příležitostí pro dobré skutky, za klasického kapitalismu rezervní armádou nezaměstnaných, nyní tvoří nadbytečnou a zbytečnou zátěž pro rozpočet. Píše: „Samotné lidské bytosti jsou považovány za spotřební zboží, které má být použito a vyhozeno.“ (S. 195.) V této souvislosti souhlasí s apoštolskou exhortací papeže Františka *Radost evangelia*.

Poslední kapitola „Stíny zapomenutých předků?“ má podtitul „Nová verze manicheismu“. Začíná ji Donskis připomínkou Spenglerova *Zániku Západu*. Souhlasí se Spenglerem v tom, že západní kultura je v krizi, ale ne s jeho tezí o absolutní izolovanosti kultur. Na několika příkladech vý-

znamných děl, na nichž se podíleli autoři z různých kulturních okruhů, ji vyvrací. Na to navazuje Baumann úvahou, jak současný svět zachránit. Vychází z myšlenky přežití nejsilnějšího a upozorňuje na rozdíl mezi jeho Darwinovou a Spencerovou verzí. Zatímco pro Darwina je důležité umět se přizpůsobit, pro Spencera – na něhož prý navazuje Huntington – je důkazem zdatnosti skupiny to, že přežila. Baumann se přidržuje Darwinovy verze a ptá se, které kategorie přístupů a strategií jsou nejlépe přizpůsobené podmínkám dnešního světa. Jednou z důležitých podmínek je multikulturalismus. Je nutné řešit problém migrace, ale to je běh na dlouhou trať a jeho výsledek je nejistý. Baumann spojuje problematiku multikulturalismu (ale nejen jeho) s problematikou manicheismu. Aby multikulturalismus mohl opravdu existovat, musí se všechny strany zbavit manicheistického, tj. přísně černobílého, pohledu na lidi z jiných kultur.

Oba autoři pak společně přecházejí opět k problematice sci-fi, a to především utopií a antiutopií (Zamjatin, Orwell, v menší míře Wells). Každá utopie je představou světa, ve kterém je všechno tak dokonalé, že už není třeba žádný pohyb, žádný vývoj. V tomto smyslu tedy svět bez alternativ. Avšak dnešní svět, o němž jsme přesvědčováni, že nemá alternativu, má spíše rysy antiutopie. Je to svět nadvlády finančního kapitálu, „v němž nemáme právo selhat, které bylo dříve nevyhnutelným aspektem svobody“ (L. D., s. 228). Chce se po nás jediné: abychom byli úspěšnými spotřebiteli, ale zároveň se odbourávají všechny dřívější vymoženosti, které zajišťoval stát (obrana, bezpeč-

nost, školství, zdravotnictví atd.) a přenáší se na jednotlivce. Jsme přesvědčováni o tom, že k této situaci neexistuje žádná alternativa. Kdo tuto situaci kritizuje, ale optimisticky se domnívá, že ji bude možné změnit, je prohlašován za blázná. Podle Donskise a předpokládám i podle Baumanna však optimismus není přesvědčení, že všechno je báječné, ale „že zlo je jen poměrně malou záležitostí, která není schopna zničit navždy naše lidství, a přesvědčení, že vždy existují alternativy.“ (L. D., s. 238–239.) A to je ten optimismus, který zastávají autoři této jinak velmi pesimistické knihy. Víra, možná trochu nucená, že se ze situace, kterou popisují, dostaneme k nějaké, doufejme lepší (i když ne nutně nejlepší) budoucnosti.

Tato slova nacházíme na poslední straně Baumannovy a Donskiovy knihy. Podle mého názoru jsou slabou náplas-

tí na jinak pesimistický rozbor současné situace především v zemích na východ od Berlínské zdi, ale konec konců i celé Evropy a světa. Oba autoři vycházejí z vlastní zkušenosti i z nezpochybnitelných odborných znalostí, a proto jejich slova nelze brát na lehkou váhu. Řadí se do skupiny pesimistických názorů, a to ještě – s ohledem na hlavní okruh jejich zájmů – vynechávají další věci, které nás jako celek lidstva ohrožují. Jen namátkou: ekologická krize, přelidnění, nedostatek surovin i potravin atd. I zde se můžeme setkat s názory, že alternativa neexistuje, i když ta, kterou považujeme za existující, vede do pekla. Kniha je napsána srozumitelným jazykem, ale čte se těžce. Přesto za přečtení stojí a stojí za úvahu, nako- lik má smysl postavit se proti názoru, že neexistuje alternativa, naopak snažit se ji hledat, zkoumat a případně za ni bojovat.

doc. PhDr. Ivana Holzbachová, CSc.

Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita
Arna Nováka 1, 60200 Brno, Česká republika
holzbach@phil.muni.cz



Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.